

POLITIEK EN POLITI- COLOGIE

Carl Devos

- Hoofdstuk 1. **Politiek en politicologie →**
- Hoofdstuk 2. **Ideologieën**
- Hoofdstuk 3. **Macht**
- Hoofdstuk 4. **Macht in weinig handen**
- Hoofdstuk 5. **Macht in veel handen**
- Hoofdstuk 6. **Politieke partijen**
- Hoofdstuk 7. **Staat en parlement**
- Hoofdstuk 8. **De uitvoerende macht: de regering**
- Hoofdstuk 9. **Openbaar bestuur en beleidsvorming**
- Hoofdstuk 10. **Democratie en vertegenwoordiging**
- Hoofdstuk 11. **Verkiezingen**
- Hoofdstuk 12. **De Europese Unie**
- Hoofdstuk 13. **Internationale politiek**

Vragen

1. Wat is de **oorsprong** en **complexiteit** van het begrip politiek?
2. Hoe kunnen we politiek **omschrijven**?
3. Wat is er zo bijzonder aan **politicologie**?
4. Welke **benaderingen** worden in die discipline gebruikt?

Hoofdstuk 1. **Politiek en politicologie**

1 Wat is politiek?

- 1.1 Een fundamentele vraag
- 1.2 Essentiële onderdelen van politiek
- 1.3 Enkele bijdragen uit de geschiedenis
- 1.4 Een poging tot synthese
- 1.5 Politiek en conflicten

2 Over politicologie

- 2.1 Is politicologie een wetenschap?
- 2.2 Kan de politieke wetenschap objectief zijn?
- 2.3 Een discipline met taalproblemen

3 Benaderingen in de wetenschap der politiek

- 3.1 Inleiding
- 3.2 Behavioralisme
- 3.3 Institutionalisme
- 3.4 Rationele-keuzebenaderingen
- 3.5 Systeembenaderingen
- 3.6 Interpretatieve, constructivistische benaderingen
- 3.7 Structurele (-functionalistische) benaderingen
- 3.8 Marxisme

4 Uitleiding

1 Wat is politiek?

1.1 Een fundamentele vraag

Het studieobject van de politicologie

Politicologen bestuderen ‘de politiek’. Dat is een van de weinige kenmerken die hen onderscheiden van andere sociale wetenschappers. De politicologie heeft evenwel geen monopolie op de studie van de politiek. Ook andere disciplines – zoals bv. sociologie, bestuurskunde, geschiedenis, recht, economie, communicatiewetenschappen – bestuderen soms facetten van de politiek. Wat politicologen onderscheidt is niet enkel dat zij alleen maar en dus het meest de politiek bestuderen, maar ook dat zij alle nuttige inzichten uit die andere disciplines integreren en toepassen op de politiek. De politicologie is m.a.w. een **integratiewetenschap** waarin inzichten en methodes uit zusterdisciplines als ondersteuning gebruikt worden voor de studie van politieke verschijnselen en processen.

Voor sommige politicologen, zoals de Nederlandse hoogleraar Bart Tromp (1944-2007) is de politieke wetenschappen zelfs geen afzonderlijke wetenschappelijke discipline. Dat er een aparte discipline met deze naam (politicologie, politologie, politieke wetenschappen, wetenschap der politiek) bestaat, is voor Tromp het gevolg van politieke beslissingen over de organisatie van de universiteit. Er bestaat voor hem **geen specifieke politieke wetenschap**, althans niet op wetenschappelijke gronden.

Volgens Tromp onderscheidt politicologie als sociale wetenschap

“zich van de andere in het object van hun studie, maar niet in wetenschappelijke methoden die specifiek zijn voor de politieke wetenschap.” (Tromp 2002:65)

Er bestaat bovendien ook **geen algemeen aanvaarde wetenschappelijke theorie** van het politieke:

“Political science has not yet produced an all encompassing theory that incorporates most, if not all, of its models as those that exist among the natural sciences, such as the theory of relativity in physics or evolution in biology. [...] Everyone can develop his or her own theories and models and claim to have discovered the truth, until someone else comes around to disprove them.” (Jacobsohn 1998:5)

De politicologie kent ook **geen algemeen aanvaard centraal begrippenkader**. Woorden zoals ‘macht’ of ‘overheid’ worden zeer uiteenlopend omschreven. Er is geen neutrale taal. Voor Burnham en zijn medeauteurs is politiek in vele opzichten

“the junction subject of social sciences, born out of history and philosophy, but drawing on the insights of economics and sociology and, to a lesser extent, the study of law, psychology and geography. This openness to other perspectives can enrich the discipline, but also leaves it open to the accusation that it lacks a distinctive theoretical and methodological core.” (Burnham, Gilland, Grant & Layton-Henry 2004:8)

De **openheid** en het **eclecticisme** van de politicologie maken de discipline m.a.w. kwetsbaar voor de kritiek als zou ze geen eigenheid, geen **unique selling proposition** bevatten. Dit zogenaamde gebrek aan onderscheidende kern leidt wel eens tot de bewering dat de politieke wetenschappen eerder een *field of enquiry* dan een afzonderlijke discipline vormen.

Maar ongeacht de vraag of politicologie een eigen discipline is, waarop doorgaans een bevestigend antwoord volgt, is er alvast consensus over de stelling dat politiek hét onderwerp van de politicologie is.

Wat is dat studieobject dan?

Een inleiding op de politieke wetenschappen kan dus met niets anders starten dan met de vraag: wat is politiek? Wat maakt verschijnselen en processen tot politieke, dus tot politicologisch relevante verschijnselen en processen? Die vraag is **fundamenteel**, maar zeker niet evident. Ze is fundamenteel omdat ze raakt aan de essentie van de discipline, haar afbakening en inhoud. Ze is niet evident, omdat politiek moeilijk te omschrijven is. Op de vraag wat politiek is, volgen vele verschillende antwoorden. Vaak blijft die omschrijving dan ook vaag, zoals in de visie dat politiek ‘betrekking heeft op het sturen van een samenleving’ of ‘op het geheel van afspraken die nodig zijn om het geordend leven in een grote groep mogelijk te maken’. Van zodra het concreter moet worden, ontstaat discussie.

Omschrijving van politiek is het onderwerp van politieke discussies

Het **debat tussen politici** over wat politiek is komt o.a. omdat de omschrijving van het begrip politiek vaak samenvalt met wat door de staat, door de overheid

geregeld mag, kan of zelfs moet worden. Wat als politiek wordt omschreven, wordt vatbaar voor politiek ingrijpen en dus voor collectief, lees: **overheids-optreden**. Als een kwestie politiek is, dan mogen of moeten politici zich ermee inlaten. Vandaar de vaak gehoorde discussie: is dit een politiek probleem? Mag of moet de politiek zich daarmee bezighouden? Wat is de reikwijdte van politiek? Dat is nog iets anders dan de vraag welk beleid er t.a.v. politieke problemen gevoerd moet worden.

Het antwoord op de vraag of iets politiek is, is door de tijd heen sterk veranderd. Vandaag zijn allerlei problemen politiek die dat vroeger niet waren. Vroeger was er geen sprake van de bescherming van de privacy van burgers tegen grote internationale sociale mediabedrijven. Er zijn allerlei nieuwe uitdagingen waar de politiek zich vandaag wel en vroeger niet moest over uitspreken. De politiek kent over de tijd heen een evolutie: in de loop van de 19de eeuw moest de politiek zich maar met een beperkt aantal zaken inlaten. Dat kwam neer op een soort **minimal state**, die vooral zorgde voor orde en tucht, de bescherming van grenzen en van het eigendomsrecht, en die slechts een beperkt aantal 'verzorgende taken' opnam waarvoor ook belastingen nodig waren. Daartegenover staat de hedendaagse in sommige landen voorkomende **nanny state**, de alomtegenwoordige, 'interventionistische' welvaartsstaat die de mens begeleidt van wieg tot graf en zich op vraag van velen over veel en veel verschillende onderwerpen moet buigen.

Omschrijving van politiek is het onderwerp van politicologische discussies

Niet enkel politici, ook politicologen verschillen van mening met elkaar over de vraag wat politiek is. Voor van der Brug en Heemskerk (2017) is het niet zo dat politicologen zich allemaal met volstrekt andere onderwerpen bezig houden, maar de auteurs merken op dat er **geen algemeen aanvaarde definitie** van politiek bestaat en

“dat de politicologie als wetenschappelijke discipline niet heel scherp afgebakend is van andere onderzoeksvelden, zoals economie of sociologie.” (2017:16)

Moeten we als politicologen de besluitvorming van een studentenclub bestuderen of niet? Gaat politiek niet enkel over overheden en staten, partijen, parlementen, regeringen, administratie, belangengroepen en allerlei internationale organisaties? Is de discussie

binnen een studentenclub over de besteding van het budget en nieuwe regels voor de verkiezing van een presidium ook voer voor politicologen? Burgers doen immers ook aan politiek, op plaatsen waar je het niet vermoedt. Maar ook al die vormen van politiek bestuderen is onmogelijk. Op de vraag 'wat is politiek?' bestaat

“helaas geen antwoord [...] dat niet voor bestrijding vatbaar is. Politicologen verschillen onderling grondig van mening over de manier waarop de politieke werkelijkheid het best kan worden gekend en hanteren, in samenhang daarmee, ook sterk uiteenlopende omschrijvingen van het object van hun wetenschappelijke bezigheid – politiek. [...] Het meningsverschil richt zich onder meer op de reikwijdte van politiek.” (van Putten 1994:29)

De reikwijdte van de politiek: domein/arena vs. aspect/proces

Over die reikwijdte van politiek is al heel wat inkt gevloeid. In hun *Theory and Methods in Political Science* merken **Marsh en Stoker** op dat er twee globale benaderingen zijn om politiek te definiëren:

*“the first defines the field of study by reference to an arena or particular set of institutions. [...] The second approach to the definition of the political sees it as a social process that can be observed in a variety of settings. [...] The alarm bells might be ringing here since it appears that political scientists cannot even agree what the subject matter of their discipline should be. Yet, our view is that **both arena and process definitions** have their value.” (Marsh & Stoker 2010:7, 8)*

Volgens de auteurs is een **arena- of domeinbenadering vs. een proces- of aspectbenadering** van politiek mogelijk. Die indeling komt overeen met de twee brede benaderingen in de definitie van politiek die ook Heywood onderscheidt:

“In the first, politics is associated with an arena or location, in which case behaviour becomes ‘political’ because of where it takes place. In the second, politics is viewed as a process or mechanism, in which case ‘political’ behaviour is behaviour that exhibits distinctive characteristics or qualities, and so can take place in any, and perhaps all, social contexts.” (Heywood 2013:3)

Dat komt neer op respectievelijk de domein- en de aspectbenadering. Sommigen zien politiek als een onderdeel, een **aspect van alle sociale verhoudingen**, van alle gedrag. Het politieke aspect van menselijke verhoudingen kan volgens deze invalshoek onderscheiden worden van andere aspecten. Er zijn in de literatuur veel verschillende ‘aspecten’ van sociale verhoudingen te vinden die door die auteurs als politiek worden gezien: gezamenlijk beslissen, verdelingsvraagstukken, gebruik van macht, conflict en samenwerking, omgaan met diversiteit en schaarste, bepalen van gemeenschappelijke doelstellingen, enzovoort. Al deze definities hebben met elkaar gemeen dat ze geen betrekking hebben op specifieke instellingen of sectoren: politiek kan dus overal in de samenleving aanwezig zijn.

Tegenover de gedachte dat politiek een aspect van allerlei levenssferen is, staan beschrijvingen die politiek beperken tot een **afgebakende sfeer** van menselijke organisaties, instellingen en actoren, tot een specifieke sector in de samenleving, tot een bepaalde arena of set van instellingen. In deze visie is er dus sprake van een afzonderlijk politiek domein, zoals de staat of het overheidsbeleid. Politicologie gaat dan om de studie van actoren en processen in deze afgebakende sfeer van de samenleving. Dat betekent bijvoorbeeld dat machtsverhoudingen tussen de top en de basis (nochtans een belangrijk aspect van ‘politiek’) van sportfederaties en de studie van besluitvormingsprocessen binnen deze organisaties buiten het bestek van de politicologie vallen. Veelal concentreren politicologen die politiek in deze zin omschrijven, zich tot de formele werking van politieke instellingen, zoals regering, partijen, administratie of parlement.

Nood aan een omschrijving

De reikwijdte van politiek – lees: wat er allemaal onder valt – bepalen stelt ons al voor heel wat fundamentele uitdagingen. Maar we kunnen niet anders dan het begrip omschrijven. Zonder een omschrijving kunnen we immers ons werkveld niet afbakenen: als alles politiek is, is dat niet werkbaar. Als niets politiek is, het handboek hiermee afgelopen. Het antwoord ligt dus ergens tussenin en de zoektocht naar dat antwoord is het **onderwerp van dit eerste hoofdstuk**.

We beloven niet dat we een ultieme, algemeen aanvaarde definitie van politiek zullen vinden. Die is er immers niet, dus moeten we dat ook niet forceren. Over de bestanddelen, basisingrediënten of sleutelconcepten van politiek bestaan veel verschillende

visies. Het behoort zelfs tot de essentie van politiek dat er geen eensgezindheid is over wat politiek precies allemaal wel en niet is, toch in een vrije samenleving.

Wezenlijk betwiste begrippen

Misschien is politiek wel wat de politiek theoreticus Walter Bryce **Gallie** (1912-1998) een **essentially contested concept** (1956) noemde, een concept waarover eindeloos debat bestaat. Gallie onderscheidde vijf voorwaarden voor zo’n begrip, enkel de laatste is hier relevant. Met name dat verschillende stromingen een verschillende opvatting hebben over het correcte gebruik of de juiste interpretatie van het begrip, maar ook dat iedereen erkent dat het eigen gebruik of de eigen interpretatie door anderen, tot op zekere hoogte terecht, betwist kan worden. Gallie gaf zelf enkele voorbeelden: kunst, democratie, christelijke traditie. Het gaat om concepten waarvan de essentie continu onderwerp van debat is:

“what makes these concepts contested is the fact that they appear as signifiers with empirical referents, while they are actually essentially evaluative concepts. [...] Due to the fact that essentially contested concepts are loaded terms, they become inextricably tied to the normative agenda of the user of the word.”
(Haugaard & Ryan 2012:10)

Alle centrale begrippen in de politiek zijn wezenlijk betwist

William **Connolly** gaat daar in zijn boek *The Terms of Political Discourse* (1983) verder op in en stelt dat alle centrale begrippen (macht, belang, vrijheid, elite, klassenstrijd, ideologie, etc.) in de politiek wezenlijk betwist zijn. De invulling van ‘politiek’ is open, zoals gezegd het onderwerp van ‘politieke’ strijd. Op de vraag ‘wat is politiek?’ bestaat

“no incontrovertibly right answer. There are many key concepts in the study of politics that are ‘essentially contested’, including politics itself. These essentially contested concepts reflect differing and competing interpretations of the world and human society. A politics student needs to understand these competing perspectives and different answers, and weigh them against the available evidence. But on many key issues the evidence is not conclusive. Ultimately, you will have to make up your own mind on many aspects of the subject and on the nature of politics itself.”
(Leach 2008:17)

Politiek is een wezenlijk betwist begrip

Daarmee is politiek een clusterconcept, een tros- of **containerbegrip** dat bestaat uit allerlei onderdelen waarvan, volgens Connolly (1983), geen ondubbelzinnige definities gegeven kunnen worden. De woorden die in de verduidelijking van het begrip ‘politiek’ gebruikt worden, worden zelf ook betwist. Kortom, politiek is een essentieel gecontesteerd of wezenlijk betwist begrip omdat alle bouwstenen die gebruikt worden om de inhoud ervan te bepalen, op zichzelf ook gecontesteerd zijn. Die contestatie komt voort uit het feit dat het om cruciale en geladen concepten gaat waarover verschillende visies, benaderingen, geen instemming kunnen bereiken.

En nu? Boeken toe?

Einde van het debat? Neen. Al was het maar omdat niet iedereen deze analyse deelt. We moeten dus nagaan voor welke woorden we wel aanvaardbare omschrijvingen vinden. Ook als niet iedereen ze onderschrijft, moeten we sleutelbegrippen nu eenmaal **verduidelijken**, enkel dan is een gesprek mogelijk. Zonder een min of meer duidelijke invulling kunnen we niet met elkaar spreken of in debat gaan. Daarmee hoeven we het niet over alle aspecten en details eens te zijn, maar het **vastleggen van een kern** is noodzakelijk om een gemeenschappelijke gespreksbasis te hebben. Het feit dat de betekenis van een begrip wezenlijk betwist wordt, ontslaat ons niet van de verplichting om woorden die we in de wetenschap van de politiek gebruiken, toch nauwkeuriger te omschrijven. Iedereen moet weten wat wij ermee bedoelen, welke verschijnselen we al dan niet met een begrip omvatten. Anders leidt overdreven relativisme ertoe dat geen enkele betekenis beter is dan een andere. Als we alle begrippen betwisten, dan staat niets nog vast en is elk gesprek onmogelijk.

Verscheidenheid en relativiteit zichtbaar maken

We moeten ons evenwel bewust zijn van de betwistbaarheid van veel begrippen uit de politiek. Dit bewustzijn zet ertoe aan om veel aandacht te besteden aan wat die centrale begrippen (ongeveer) betekenen, zeker in een breed inleidend handboek. Het eerste wat mensen die politiek willen bestuderen en begrijpen moeten doen, is een taal aanleren om over politiek te spreken en zich bewust worden van de verschillende manieren waarop je naar politiek kan kijken. Dat zullen we in dit **inleidend handboek** veelvuldig beklemtonen. We proberen vaak de historische wortels van een centraal

begrip, eventueel zelfs de etymologische achtergrond te schetsen en de geschiedenis ervan te vertellen. We presenteren stevast ook een palet van verschillende mogelijke definities. Niet om die te studeren, maar om de **verscheidenheid** en relativiteit zichtbaar te maken, om te onderlijnen dat elke omschrijving een keuze is die we moeten expliciteren. We proberen die complexiteit ook zoveel mogelijk te verduidelijken door te tonen welke types of classificaties gemaakt zijn in de literatuur over een centraal concept. Soms zijn er min of meer algemeen aanvaarde standaarddefinities, die we dan ook naar voren schuiven, indien nodig suggereren we zelf een syntheseomschrijving. Laten we de zoektocht naar de syntheseomschrijving van politiek eindelijk starten.

1.2 Essentiële onderdelen van politiek

Politiek is het besturen van een samenleving

Wellicht is de meest eenvoudige, meest algemene van alle definities van politiek: alles wat te maken heeft met **het besturen van een samenleving**. Die omschrijving is zo vaag dat ze weinig controverser opwekt. Al is de verhouding tussen bestuur, politiek en samenleving niet zo evident. Ze zijn alvast innig met elkaar verbonden, maar niet identiek. Vaak wordt een onderscheid gemaakt tussen **polity** (een groep mensen die samen wonen en die instellingen hebben opgericht om samen te leven, een staatsvorm of bestuursvorm, bv. staten, regeringsvormen, federalisme), **politics** (bv. machtsuitoefening, besluitvorming, vertegenwoordiging, belangenverdediging) en **policy** (beleid, bv. buitenlands of arbeidsmarktbeleid).

Dat politiek verwijst naar de samenleving blijkt ook uit de oorsprong van het begrip. De term ‘politiek’ is afkomstig van het Oudgriekse **politeia (politika)**, dat verwijst naar alles wat betrekking heeft op de **polis**, op de burgerlijke samenleving, op het leven als burger in de samenleving en op het bestuur van de gemeenschap. De bestuurlijke context waarin deze term begrepen moet worden, is die van de **polis** of stadstaat van de oude Grieken. Het adjectief **politikos** (‘de burger of polis betreffend’) stond er tegenover **idiotikos**, dat ‘privé’ of ‘individueel’ betekende (zie: <https://www.worldwidewords.org/weirdwords/ww-idi1.htm>). Een **politès** was dus een burger in zijn hoedanigheid van ‘publiek persoon’, terwijl een **idiotès** verwees naar diezelfde burger in zijn privéleven. Verder is het voor een goed begrip van de Griekse **polis** van belang dat er

nog geen onderscheid gemaakt werd tussen ‘publiek’ en ‘politiek’.

Politiek staat dus voor de zaken die met de polis te maken hebben, meer bepaald met het besturen van een samenleving. Dat is een brede definitie van politiek die tegelijk al heel wat zaken – zoals de besluitvorming in een studentenclub – uitsluit.

Van een bevolking op een territorium

Politiek heeft veelal betrekking op een samenleving die verbonden is aan een **territorium** (zoals staten, de EU of internationale organisaties van staten). Er zijn evenwel ook niet-territoriaal gebonden ‘verenigingen’ waarbij men zich kan aansluiten, denk aan de katholieke kerk. Zo’n lidmaatschap van niet-territoriaal gebonden samenlevingen kan erg verschillen. Het lidmaatschap van een studentenclub is vrijblijvender en minder omvattend dan dat van de katholieke kerk, het is namelijk gericht op enkele specifieke doelen en activiteiten. Het omvat niet alle aspecten van het leven. Er gelden wel regels binnen de studentenclub, maar die regelen slechts een beperkt deeldomein van het studentenleven en de studentengemeenschap. Wie geen lid is van de club is niet door de regels gebonden en leden die het niet eens zijn met de regels kunnen ook opstappen.

Wie lid is van een territoriaal gebonden samenleving, moet evenwel alle regels volgen die op dat territorium gelden. Ze gelden voor iedereen en zijn veel omvangrijker, ze regelen verschillende, bijna alle levensdomeinen. Dat is een ander soort ‘lidmaatschap’ dan het functionele lidmaatschap van een organisatie. Wie aan het verplichte territoriale lidmaatschap van een staat wil ontsnappen, moet als het ware verhuizen naar een ander territorium, waar dezelfde of andere regels gelden. Vandaag neemt **de territorialisering van politiek** vooral de vorm van (samenwerking tussen) staten aan. Deze territorialisering van politiek is geen onwrikbaar feit, maar een historische evolutie, die ook kan veranderen. Denk aan de veranderende verhouding tussen verschillende beleidsniveaus (regionaal, nationaal, internationaal). Ook binnen staten ligt de verhouding tussen verschillende territoria (gemeenten, provincies, gemeenschappen en gewesten) niet vast. Zoals verderop in dit handboek zal blijken, is de staat vandaag nog altijd dominant, maar minder dan pakweg een eeuw geleden. Processen van **globalisering, decentralisering, federalisering en Europese integratie** maken dat andere territoriale verdelingen van de samenleving belangrijker zijn geworden. Bovendien is

ook de macht van **niet-statelijke actoren**, zoals Google, Facebook of Apple, heel sterk toegenomen. Hun, ook politieke, invloed is vaak veel groter dan die van staten.

Politiek is de activiteit om in de samenleving bindende collectieve beslissingen te nemen

Het is evident dat op een territorium ook mensen moeten leven voordat er van politiek sprake kan zijn. Naast de vereiste van (onafhankelijk) grondgebied, heeft politiek zoals we die in het voorliggende boek begrijpen, ook betrekking op een **bevolking**, een grote groep mensen, een samenleving. Politiek wordt soms omschreven als de activiteit via dewelke in die samenleving bindende collectieve beslissingen worden genomen, waarmee men de problemen die voortkomen uit het leven in die samenleving vreedzaam probeert op te lossen.

Zo klinkt het ongeveer bij David **Easton**.¹ De definitie van politiek door David Easton (1917-2014) in **A Framework for Political Analysis** is een klassieker: politiek is

“that system of interactions in any society through which binding or authoritative allocations are made and implemented.” (Easton 1965a:52)

Politiek gaat over de toebedeling van (materiële en immateriële) waarden: zaken die een gemeenschap waardevol vindt. Door schaarste bestaan daarover conflicten. Dus is er een instelling nodig die deze toebedeling van waarden kan uitvoeren op een manier die in de samenleving als gezaghebbend wordt geaccepteerd. Voor veel waarden is dat de overheid. Zo ontstaat een politiek systeem. Voor Easton staat dat voor het geheel van de interacties waarlangs voor een samenleving waarden bindend gealloceerd worden. Politiek is voor hem dan de bindende besluitvorming en de acties van de overheid, waardoor die verdeling door de meeste mensen in die samenleving de meeste tijd aanvaard worden. Veel economische waarden worden op de markt toebedeeld. Omdat de definitie van politiek breed dreigt te worden, bakent hij haar af door op te merken dat het gaat om de **“authoritative allocation for a society”**: het gaat om beslissingen die gezaghebbend zijn voor de hele samenleving, dus niet enkel voor een sportfederatie. Hij maakt bovendien nog een extra onderscheid tussen politiek en parapolitiek. De interne politieke systemen van groepen of organisaties zijn parapolitieke systemen, zoals een gezin of een bedrijf. Politieke systemen hebben betrekking op de

meest inclusieve eenheid, namelijk de samenleving. De vraag is en blijft wanneer iets relevant is voor de hele samenleving; en wat die samenleving eigenlijk is, wie ertoe behoort en wie niet.

Maar politiek kan nog veel meer zijn

Wie definities van politiek in de literatuur leest, moet besluiten dat politiek veel kan zijn: het beheer van de staat of van de publieke zaak, het nemen van collectieve beslissingen, de kunst van het besturen of regeren, het georganiseerde meningsverschil, de kunst van het haalbare, de organisatie van conflict en consensus, de bepaling van wie wat wanneer en hoe krijgt, het proces waarlangs mensen op vreedzame wijze tot een voor iedereen bindende consensus en collectieve doelen komen, de confrontatie van conflicterende belangen en visies, enz. Zoals opgemerkt, werd politiek over de tijd en ruimte heen anders ingevuld.

Een van de manieren om politiek een preciezere inhoud te geven, is nagaan welke betekenis in de loop van de geschiedenis aan dit begrip werd gegeven. Er wordt al meer dan tweeduizend jaar over politiek nagedacht, het is uiteraard onmogelijk om zelfs maar een bescheiden overzicht daarvan op te stellen. In plaats daarvan maken we een heel eigenzinnige, selectieve en dus niet-representatieve keuze van drie **'hoogtepunten' uit het denken over politiek**. Enkele van de vele honderden, duizenden mogelijkheden. Dat korte, niet-representatieve overzicht moet illustreren hoe uiteenlopend politiek in de loop van de geschiedenis ingevuld is. Het zijn evenwel enkele van de vele belangrijke bijdragen die invloed hebben op de hedendaagse invulling van dat complexe concept.

1.3 Enkele bijdragen uit de geschiedenis

Politiek wordt soms voorgesteld als het streven om voor iedereen of voor zoveel mogelijk mensen het goede te doen, om zoveel mogelijk mensen gelukkig te maken, als de realisatie van de ideale samenleving vanuit de bestaande samenleving. Daarvoor is macht nodig. Deze drie elementen vinden we terug in belangrijke bijdragen in het denken over politiek.

Politiek als het nastreven van het goede leven

Het woord politiek is, zoals gezegd, afgeleid van het Griekse *politika*, dat verwijst naar 'de zaken die met de polis te maken hebben'. *Polis* verwijst naar de stadstaten, naar de stedelijke samenleving in het klassieke

Griekenland. Griekenland bestond, in de 6de-5de eeuw v.C., uit een reeks van dergelijke zelfstandige politieke gemeenschappen, de stadstaten. De *polis* stond voor de geordende samenleving, alleen daarin kon de mens tot volle ontplooiing komen. De mens is lid van de geordende gemeenschap en hoorde ook deel te nemen aan het publieke leven ervan: de mens als burger van de polis (**zoön politikon**). Dat blijkt reeds uit **Aristoteles'** (384-322 v.C.) *Politica*, de eerste theoretische verhandeling over politiek. Volgens deze filosoof was een volwaardig menselijk leven – **eudaimonia** of het goede leven – enkel mogelijk binnen een politieke gemeenschap. Daar communiceren en overleggen we met anderen. Het eudemonisme (*eu*, 'goed' en *daimon*, 'ziel') staat voor het streven naar geluk, naar een 'goede ziel'. Dat goede leven verwijst niet naar genot, maar naar een volwaardig leven waarin alle menselijke capaciteiten beleefd kunnen worden om zo alle morele deugden te ontwikkelen.

De politiek is dus niet beperkend, maar laat integendeel mensen toe om volwaardig te leven. Al geldt dat bij Aristoteles enkel voor vrije mannen, niet voor kinderen, vrouwen, vreemdelingen of slaven, die in de politiek geen enkele rol konden spelen. De *polis* was immers niet enkel een institutioneel gegeven, het was een morele en politieke gemeenschap. Politiek stelt ons in staat om echt menselijk te leven en ons te bevrijden van de beperkingen van ons privéleven. Wie zich enkel om zijn eigen zaken bekommert, leeft geen volwaardig leven. Het **nastreven van het goede leven** impliceerde betrokkenheid bij de publieke zaak, beraadslagen, toespraken houden, recht spreken, verantwoordelijkheid dragen enz. Bij Aristoteles verwijst politiek, de **meesterwetenschap**, in zijn meest algemene betekenis naar de zoektocht naar de Goede Samenleving, naar het nastreven van het goede leven d.m.v. deelname aan de publieke zaak in de context van de *polis*. Politiek is bij Aristoteles altijd gebaseerd op dialoog, het is een sociale activiteit. Daarom is de mens voor Aristoteles "een (sociaal) politiek dier", politiek is de hoogste menselijke activiteit, die ons van andere soorten onderscheidt. De mens kan enkel zijn natuur uitdrukken via het redeneren, via de participatie in een politieke gemeenschap die het algemeen belang zoekt via discussie en die dat algemeen belang nastreeft door acties waartoe iedereen moet bijdragen. Dat is een heel andere invulling dan die van bijvoorbeeld de Amerikaanse politicoloog Harold **Laswell** (1902-1978), die politiek in 1936 in een boektitel de befaamde omschrijving gaf "who gets what, when, how".

Politiek als het streven naar macht

De Florentijn Niccolò **Machiavelli** (1469-1527) is wereldberoemd vanwege zijn boek *Il Principe* (vertaald als *De Vorst* of *De Heerser*, geschreven tussen 1513 en 1515, verschenen in 1532). Het is een verhandeling over de vraag hoe vorsten macht kunnen verwerven en nadien behouden, hoe ze hun staat moeten besturen. In *Il Principe* – een van de bekendste politieke boeken uit de geschiedenis – komt politiek dus heel anders naar voren dan het streven naar het goede leven, maar als een techniek om **macht** te verwerven en te behouden, om de staat te beschermen. In de periode van Machiavelli ontstaan de staten. Het begrip staat is afgeleid van het Latijnse **status regis**, of ‘de toestand van de vorst’. Na verloop van tijd wordt het begrip onpersoonlijker, tot het niet langer betrekking heeft op een persoon die de macht bezit, maar op de staat als *abstractum*. Politiek krijgt dan de negatieve associatieve betekenis van de **amorele kunst** die beoefend moet worden om de staat tegen binnen- en buitenlandse vijanden te beschermen. Politiek verwijst dan naar het nieuwe verschijnsel staat en naar een techniek (sluw, geslepen) om met macht om te gaan. Nog een hele tijd zal er concurrentie zijn tussen dit begrip van politiek en het origineel van Aristoteles, dat verwees naar het bedachtzame, deugdelijke, weloverwogen bestuur op basis van wijsheid en inzicht (in het Latijn *prudentia*).

Van Machiavelli komt ook het woord ‘**machiavellisme**’ of ‘machiavellisten’, wat doorgaans verwijst naar een uitgesproken gerichtheid op macht en de bereidheid om alles, zo niet veel, te doen om dat doel – macht – te bereiken. Het gaat om onethisch of immoreel streven naar en gebruiken van macht. Het gaat om macht als doel, macht als eigenbelang, niet om macht als middel om goede dingen te realiseren. Dat is een veel minder fraaie invulling dan bij Aristoteles.

Politiek als de organisatie binnen de staat

Wanneer op het einde van de 18de eeuw, met o.a. de **Franse revolutie**, nieuwe politieke stromingen ontstaan (conservatisme, liberalisme en later socialisme), groeit een nieuw, dynamisch begrip van politiek. Het verwijst niet meer naar Machiavelli's *mantenere lo stato*, maar naar de organisatie binnen de staat. Het is een uitdrukking van het verlichtingsideaal dat de mens en de samenleving vervolmaakt kunnen worden. Niet enkel de vorst en een kleine elite, maar steeds meer burgers (democratisering) moeten zich kunnen uitspreken over de vraag hoe de samenleving

georganiseerd moet worden. Het impliceert dus de betrokkenheid van velen, niet enkel van de geprivilegieerde burgers of de heersers, maar van brede lagen van de bevolking. Er leven verschillende (tegenstrijdige) visies in de samenleving over wat er met de samenleving moet gebeuren, en die worden uitgewerkt in een consistent geheel van op waarden gebaseerde voorstellen tot actie.

Politiek staat hier voor de manier waarop het gedachtegoed van nieuwe stromingen (**ideologieën**) gerealiseerd moet worden. Het gaat om de tegenstelling tussen allerlei **ideeën** over hoe de ideale samenleving georganiseerd moet zijn, om wat er moet gebeuren om het wenselijke te realiseren. Deze betekenis is vandaag nog steeds populair. Het einde van grote ideologische tegenstellingen wordt dan ook vaak als het einde van de politiek (en zelfs van de geschiedenis) gezien.

1.4 Een poging tot synthese

Op zoek naar de essentie van politiek

Op grond van al het bovenstaande willen we hier een – niet dé – definitie van politiek opmaken. Politiek is de activiteit in een samenleving die betrekking heeft op het ordenen, op het **beheren van die samenleving**, op het maken van de **dwingende collectieve keuzes** die het samenleven van individuen en groepen regelen. Politiek gaat dus om **macht**. Politiek betracht de **vreedzame oplossing** van conflicten over die dwingende collectieve keuzes. Politiek gaat over de manier waarop dat vreedzame overleg verloopt, over de **spelregels en instellingen** die ze daarvoor in het leven roepen.

Deze conflicten ontstaan omdat er heel uiteenlopende, zelfs tegengestelde, **posities, meningen en belangen** zijn en omdat de middelen te **schaars** zijn om aan alle behoeften tegemoet te komen. Dat maakt dat niet alle eisen of agenda's gerealiseerd kunnen worden. Over wat met die schaarse middelen moet gebeuren, bestaat een **belangenstrijd**, maar ook een **ideeënstrijd**. Die strijd heeft ook betrekking op de verklaring en oplossing van de ongelijke verdeling van middelen, naar een waardering van collectieve doelstellingen (bv. welvaart, inspraak, rechtvaardigheid, duurzaamheid, vrijheid, gelijkheid). Er ontstaan ook conflicten als er voldoende middelen zijn, omdat mensen nu eenmaal verschillende visies hebben op wat goed en juist is.

Syntheseomschrijving: collectieve beslissingen m.b.t. samenwerking en conflict, geregeld via macht(s-posities)

Als we deze en andere elementen samenbrengen, ontstaat de volgende synthese van politiek, dat een clusterbegrip blijft. Kiezen is ook verliezen. De syntheseomschrijving van politiek luidt:

Politiek is een sociaal verschijnsel, d.w.z. dat het enkel kan bestaan in de verhoudingen en interacties tussen mensen. Politiek betreft zaken die voor een groep of collectiviteit als geheel geregeld worden. In het bijzonder heeft politiek betrekking op vormen van samenwerking en conflict m.b.t. collectieve beslissingen, d.w.z. beslissingen die in naam van en voor de hele politieke gemeenschap genomen moeten worden om het samenleven via bindende regels te ordenen. Daartoe hebben zich specifieke instellingen en procedures ontwikkeld, alsook een politieke cultuur. Essentieel voor deze gestolde vormen van besluitvorming en conflictbeheer is het gebruik van macht en dus de ontwikkeling van machtsposities. Politiek heeft een inzet, het gaat om de competitieve realisatie van doelen en de bescherming van belangen in een omgeving van schaarste en onverenigbare doelen en criteria. Deze inzet (belangen, doelstellingen) en de manier waarop collectieve conflicten via politiek optreden geregeld worden, zijn het product van materiële omstandigheden, maar ook van verschillende en uiteenlopende, geïntegreerde maatschappijanalyses, waarden en normen en politieke strategie. De laatstgenoemde instrueren politiek gedrag en ondersteunen de creatie van belangen, doelstellingen en oplossingen.

1.5 Politiek en conflicten

Uit de bovenstaande omschrijving blijkt dat politiek en conflicten nauw met elkaar verbonden zijn. In een samenleving zonder conflicten is politiek overbodig: dan is iedereen het altijd over alles met elkaar eens. Dat is in de realiteit niet zo. Politiek wordt dan vaak gezien als de vreedzame oplossing van conflicten. De sterke

verwevenheid tussen politiek en conflict werd onder andere beschreven door de controversiële – hij werd in 1933 lid van de NSDAP – Duitse filosoof en jurist Carl Schmitt (1888-1985) in *Der Begriff des Politischen (1932)*. Als politiek een zelfstandige sfeer van het menselijk denken en handelen is, dan moet volgens Schmitt het specifiek politieke in de *letzte Unterscheidungen* gelegen zijn waartoe het politieke kan worden herleid. Uit zijn complexe filosofie lichten we hierna slechts één specifiek element toe, op een vereenvoudigde wijze: een begrip van het politieke – wat is de essentie van politiek? – berust op het ultieme onderscheid waartoe alle politieke handelingen herleid kunnen worden.

Carl Schmitt en het fundamentele onderscheid

Volgens Schmitt kunnen we alleen tot een begripsbepaling van het politieke komen door de specifiek politieke categorieën bloot te leggen en te identificeren. Het politieke heeft eigen criteria t.o.v. de andere domeinen van het menselijk handelen en denken, in het bijzonder het morele, esthetische en economische. Het specifieke van het politieke domein moet gelegen zijn in een **fundamenteel onderscheid** waartoe al het politieke handelen herleid kan worden. In het morele domein is het fundamentele onderscheid dat tussen goed en kwaad, op esthetisch gebied dat tussen mooi en lelijk, terwijl het op economisch vlak gaat om het onderscheid tussen rendabel en niet-rendabel. Het elementaire criterium van ‘het politieke’ moet een apart onderscheid zijn dat voor zichzelf spreekt, dat niet op een of meer van de andere posities gefundeerd kan worden en er ook niet toe herleid kan worden: het **onderscheid tussen vriend en vijand**.

Het onderscheid tussen vriend en vijand

Volgens Schmitt is dit onderscheid bedoeld om de uiterste graad van **intensiteit** van een **verbinding** of **scheiding**, van een associatie of dissociatie aan te geven. Ze kan in de theorie en in de praktijk bestaan, zonder dat tegelijkertijd alle genoemde morele, esthetische, economische of andere onderscheidingen van toepassing moeten zijn. De politieke vijand hoeft dus niet moreel slecht, esthetisch lelijk of een economische concurrent te zijn. Dat de vijand in de praktijk doorgaans als slecht en lelijk wordt opgevat, omdat in de overheersende politieke onderscheiding alle bruikbare andere onderscheidingen als ondersteuning worden ingezet, doet helemaal niets af van de **zelfstandigheid** van dit politieke onderscheid. De tegenstelling vriend-vijand is onafhankelijk, omdat deze

tegenstelling niet gebaseerd kan worden op of afgeleid kan worden van een van de andere tegenstellingen. Het criterium vriend-vijand wil niet zeggen dat een volk voor altijd de vriend of vijand is van een ander specifiek volk of dat neutraliteit niet mogelijk is: het is een dynamisch criterium, met extreme uitersten. Maar een wereld zonder mogelijkheid tot strijd – wereldvrede – is een wereld zonder politiek.

Antagonisme, tegenstelling, het benadrukken van meningsverschillen of strijd behoren m.a.w. tot het wezen van de politiek.

Chantal Mouffe

De Belgische politicologe Chantal **Mouffe** (1992, 2013) pleit, mede geïnspireerd door Schmitt, voor de '**radicale democratie**', waarin conflicten niet ontkend, maar net geuit worden. Mouffe is vooral bekend van haar werk, samen met **Ernesto Laclau** (1935-2014), *Hegemony and Socialist Strategy* (1985). Ze behoort tot de zogenaamde *Essex School of Discourse Analysis*, een postmarxistische benadering die zich onder andere baseert op Antonio **Gramsci** (1891-1937, cf. *infra*), en net als Schmitt verwijst naar het onderscheid tussen vriend en vijand als essentie van de politiek.

Volgens Mouffe zijn democratieën, toch in pluralistische samenlevingen, nu eenmaal onvermijdelijk conflictueus. Ze stelt dat een democratie aan inhoud verliest zodra die conflictueuze dimensie verdwijnt. Daarmee verdwijnt niet enkel het conflict, maar ook de ruimte voor inhoudelijk debat. Niet het gebrek aan compromis, maar het gebrek aan conflict is volgens Mouffe de verklaring voor populisme. Voor haar is een gezonde politieke relatie agonistisch: tegenstellingen zijn noodzakelijk om een politieke identiteit te ontwikkelen.

Agonisme (*agon* verwijst naar 'strijd') is een benadering die stelt dat er aan bepaalde soorten van politiek conflict ook voordelen zijn. Met haar '**agonistisch pluralisme**' wil Mouffe een nieuwe manier van denken over democratie introduceren, weg van het idee van Karl Marx (1818-1883) dat er ooit na de klassenstrijd een klassenloze, conflictloze maatschappij zal zijn, maar ook weg van de traditionele liberale visie op democratie als een systeem dat via onderhandeling tot consensus komt. Voor Mouffe moet er altijd een ruimte zijn voor verschillen, rivaliteit, conflicten en confrontatie. Democratie moet een plek, een **arena**, voor onderlinge verdeeldheid zijn zonder dat we die in de kiem willen smoren of tot vijandschap laten escaleren. In die zin pleit ze voor *The Return of the Political* (1993).

Politiek is dus polariserend, we moeten niet veronderstellen dat conflicten altijd op een redelijke manier opgelost raken. Consensus is niet altijd mogelijk. Voor haar kan een samenleving zonder spanning en conflict alleen ontstaan door repressie. Dat is ook een samenleving zonder pluralisme. Een compleet **harmonieuze democratie** is voor haar een totalitaire nachtmerrie.

Politiek draait om conflict en agonisme

Mouffe ziet in alle intermenselijke relaties de mogelijkheid tot conflict en vijandigheid. Niet dat alle sociale relaties noodzakelijk antagonistisch zijn, het politieke gaat altijd om conflict en antagonisme, om 'wij' versus 'zij'. In tegenstelling tot Schmitt maakt Mouffe een onderscheid tussen twee verschillende soorten politieke conflicten. Voor Schmitt is elk politieke tegenstelling een antagonistisch conflict waarbij politieke vijanden elkaar proberen te vernietigen en slechts één kan overleven. Binnen de democratie neemt die strijd volgens Mouffe een andere vorm aan, nl. tussen **agonistische** tegenstanders: de strijdende partijen zijn gebonden aan de waarden van de democratie (vrijheid en gelijkheid) en dus blijven ze elkaar erkennen als legitieme vertegenwoordigers van het volk. Verliezende partijen behouden bestaansrecht, de winnende partij kan haar macht pas tot aan de volgende verkiezingen uitoefenen (Rummens 2016:149). Agonisme is niet hetzelfde als **antagonisme** omdat agonisme vertrekt van wederzijds respect, tolerantie, waardering voor de tegenstrever en een zekere hoffelijkheid. Het sluit geweld en de vernietiging van de tegenstrever uit. Dat laatste is mogelijk binnen het antagonisme.

Studie van conflictsituaties en conflictgedrag

Omdat conflicten in de politiek essentieel zijn, staat de studie van conflictsituaties en conflictgedrag in de politicologie centraal (Koch 1990:233-256; cf. ook Gonn 1971). **Conflict**situaties worden gekenmerkt door de aanwezigheid van belangentegenstellingen, zodat de doelbereiking door een partij de doelbereiking door de andere partij geheel of gedeeltelijk in de weg staat. Of, zoals Ralf Dahrendorf (1929-2009) het in *Class and Class Conflict in Industrial Society* (1959) omschreef:

"[all] relations between sets of individuals that involve an incompatible difference of objective – i.e. in its most general form, a desire on the part of both contestants to attain what is available to only one, or only in part" (Dahrendorf 1976:135)

Conflictsituaties zijn dus situaties waarbij tussen mensen of groepen een onverenigbaarheid van doelstellingen bestaat. Het kan hierbij ook gaan om gepercipieerde **belangentegenstelling** door de betrokken partijen. Indien buitenstaanders menen dat het om een objectieve belangentegenstelling gaat, hoeft dat nog niet tot een conflictsituatie te komen, als de betrokken belangenpartijen zich daar niet van bewust zijn.

Onverenigbaarheid vs. symbiose

Onverenigbaarheid van belangen of doelen is niet hetzelfde als verschil tussen doelen of belangen. Zolang de realisering van het ene belang de realisering van andere niet in de weg staat, is er geen onverenigbaarheid en dus ook geen conflict. Dat impliceert evenwel niet het omgekeerde. Als doelen verenigbaar zijn, betekent dat m.a.w. niet dat de realisatie van het ene ook bijdraagt tot de realisatie van het andere doel. Dat ze verenigbaar zijn, betekent dus niet dat ze elkaar ondersteunen of helemaal samenvallen (**symbiose**).

Tegenwerking en realisatie van eigen doelstellingen

Conflictgedrag is dan voor Koch “gedrag dat aangeduid kan worden als wederzijdse tegenwerking en dat er op is gericht in een conflictsituatie de eigen doelstellingen te verwezenlijken” (Koch 1990:236). Aangezien het om een conflict gaat, gaan tegenwerking en realisatie van eigen doelstellingen hier samen, al zijn er verschillende intensiteiten mogelijk. Soms is gedrag vooral gericht op eigen **doelbereiking** en niet zozeer op vermindering van de doelbereiking van de anderen, dat er louter een gevolg van is, bijvoorbeeld wanneer twee kandidaten strijden om de eerste plaats op een lijst. In zo’n geval is er vooral sprake van rivaliteit. Anderzijds kan ook het verhinderen van de doelbereiking van de ander het voornaamste streven zijn. Bijvoorbeeld, vermijden dat er een belastingvermindering komt om te verhinderen dat de tegenstrever daarmee kan scoren. Soms wordt het eerste een non-interactief en het tweede een interactief conflict genoemd. Conflictgedrag kan verder minder of meer gereguleerd zijn.

Verklaringen voor conflicten

Microverklaringen

Conflicten zijn in een samenleving legio. ‘De politiek’ heeft dus veel te doen. Waarom zijn conflicten onvermijdelijk? Wat is de bron van conflicten? Dat heeft o.a.

te maken met de ‘menselijke natuur’ (microverklaringen). Het gaat dan bijvoorbeeld om emoties (wantrouwen, afgunst enz.), onbegrip of misverstanden. Een van de bekendste van deze soort verklaringen is de **frustratie-agressietheorie**. Volgens deze theorie is voor agressief gedrag frustratie nodig, opgevat als blokkering van doelbereiking. Omgekeerd leidt frustratie tot een vorm van agressie.

Macroverklaringen

Macroverklaringen zoeken de verklaring voor conflicten in de kenmerken van collectiviteiten, bijvoorbeeld in de (religieuze, sociaaleconomische, etnische) breuklijnen die in een samenleving bestaan. Een bekend voorbeeld van een macroverklaring is het **marxisme** (strijd tussen klassen). Ook de **relatieve deprivatietheorie** heeft in de politicologie heel wat bekendheid, bijvoorbeeld om het uitbreken van revoluties te verklaren. Samengevat stelt deze theorie dat deprivatie de noodzakelijke voorwaarde voor (gewelddadig) conflictgedrag is. Deprivatie wordt omschreven als

“het door het subject waargenomen verschil tussen datgene waar hij recht op meent te hebben en datgene wat hem ook werkelijk wordt toebedeeld” (Koch 1990:247).

Hoe sterker de deprivatie, hoe groter de kans op een gewelddadig conflict. Het gaat hier niet zozeer om het absolute niveau van deprivatie (bv. armoede), maar om de grootte van het verschil tussen wat men verwacht of waarop men denkt recht te hebben enerzijds en wat men krijgt anderzijds. De deprivatie is dus relatief. Daarmee kan ook verklaard worden waarom gewelddadige conflicten zich vaak voordoen wanneer de materiële toestand van de revolutionaire groepen aan het verbeteren is of een onderdrukkend regime de teugels wat viert. Die lotsverbetering of toegenomen expressievrijheid voedt verwachtingen, die de realiteit niet kan volgen. Bij dergelijke *rising expectations* groeien de **verwachte behoeftebevrediging** en de feitelijke behoeftebevrediging te ver uit elkaar. Sommigen verwijzen dan ook naar Gorbatsjovs *perestroika* (herstructurering) en *glasnost* (openheid) in de tweede helft van de jaren 1980 om de implosie van de *Sojoez Sovjetskich Sotsialistitsjeskich Respoeblik* (USSR, 1922-1991) te verklaren. Bovendien zijn het niet altijd uitsluitend grote sukkelars die de barricades bemannen en bevrouwen, maar zijn het veelal zij die over enige machtsbronnen beschikken die de revolutie initiëren.

Schaarste, keuzes en issues

De meest evidente **bron van conflicten**, die in bijna alle verklaringen te vinden is, is het gegeven van de schaarste. Veel van wat de meeste mensen nastreven, is slechts beperkt aanwezig, waardoor er meteen verdeelvraagstukken ontstaan. Er zijn in de maatschappij heel veel en heel uiteenlopende vragen en eisen, terwijl de overheidsmiddelen beperkt zijn of in elk geval niet volstaan om al deze deeldoelen te realiseren. Meer investeren in onderwijs, milieu, cultuur, sociale uitkeringen, veiligheid en dat ook nog eens combineren met lastenverlaging... Er moeten dus keuzes gemaakt worden, prioriteiten gesteld worden. Eensgezindheid over doelstellingen sluit evenwel het ontstaan van conflicten niet uit. Die kunnen namelijk ook ontstaan over de methodes om die eensgezinde doelen te realiseren. Hoe moeten we jeugdcriminaliteit bestrijden? De gezondheidszorg uitbouwen? Tewerkstelling bevorderen?

Deze door vrijwel iedereen gewenste zaken worden soms **valence issues** genoemd. Ze staan tegenover **position issues** die doelen betreffen die omstreden zijn. Bijvoorbeeld, het legaliseren van euthanasie of adoptierecht voor homokoppels. Welke maatregelen genereren de gewenste effecten om *valence issues* te realiseren? Zelfs indien er overeenstemming bestaat over na te streven doelen en te volgen methodes, kan er nog conflict ontstaan over de prioriteit die aan verschillende doelen en methodes om ze te realiseren, kan worden gegeven. Wat is het meest urgent? Waarin moeten we eerst hoeveel investeren? De discussie over de overheidsbegroting(s-opmaak en -controle) is m.a.w. geen irrelevant technisch debat tussen fetisjistische cijferiaars, maar een essentieel inhoudelijk en cruciaal politiek debat. Waar is er geld voor, m.a.w. voor wie wordt wat mogelijk, wanneer, in welke vorm en onder welke voorwaarden?

Vijf grote bronnen van conflicten

Volgens Sodaro (2008:37-51) zijn er vijf grote bronnen van conflicten: **macht, middelen, identiteit, ideeën en waarden**. In bijna elke samenleving is er een ongelijke verdeling van macht en middelen. Daardoor ontstaan er spanningen. Maar ook de manier waarop individuen en groepen in een samenleving geïdentificeerd worden, zorgt vaak voor spanningen. Zo zijn er bijvoorbeeld verschillen, die soms tot conflicten uitgroeien, tussen klassen, etnische groepen, geslachten, geloofsgemeenschappen of generaties. Sommige van die verschillen lopen langs fundamentele breuklijnen

in een samenleving. Die hebben niet alleen uiteenlopende materiële belangen, maar vaak ook een andere kijk op hoe de samenleving moet worden georganiseerd. Soms doorkruisen die breuklijnen elkaar (**cross-cutting cleavages**, zie hoofdstuk 5), soms versterken ze elkaar (**polarizing cleavages**, bijvoorbeeld wanneer etnie, geloof en klassenpositie samenvallen: katholieke blanke hoge-inkomensgroepen vs. de arme zwarte moslimgemeenschap).

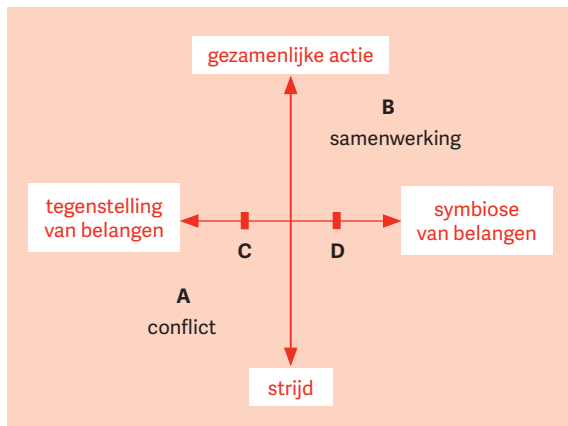
Heel oude conflicten in een samenleving hebben ook te maken met uiteenlopende politieke ideeën over de 'grote vragen' van politiek. Hoe moet politiek vrijheid, rechtvaardigheid, veiligheid, gelijkheid, welvaart, inspraak enz. brengen? Daarover denken socialisten anders dan liberalen. Maar ook wie zich niet tot een ideologie bekent, heeft vaak meningen over die centrale waarden, idealen, spirituele of morele principes of levenskwaliteiten die iedereen nastreeft. Ook de verschillen tussen die meningen zijn vaak een bron van conflictsituaties.

Conflicten: inhoudelijk én handelingsaspect

Er bestaat geen onverbrekelijk verband tussen conflictsituatie en conflictgedrag. Onverenigbare doelen en belangen kunnen dus bestaan zonder dat er actie aan gekoppeld wordt. Zonder **handelingsaspect** is er ook geen conflict. Conflicten hebben niet alleen een **inhoudelijk aspect** maar ook een handelingsaspect. Beide moeten aanwezig zijn voordat er van een conflict sprake is. Zo leiden conflictsituaties (onverenigbare doelstellingen) niet noodzakelijk tot wederzijdse tegenwerking. Een van de doelstellingen van de politicologie bestaat erin te onderzoeken onder welke omstandigheden en waarom bepaalde conflictsituaties wel en andere niet tot conflictgedrag leiden. Van conflicten is immers enkel sprake indien er tussen A en B een zekere **afhankelijkheidsrelatie** bestaat. Met andere woorden, er kan maar van een conflict sprake zijn, indien A voor de eigen doelbereiking afhangt van het gedrag of de doelbereiking van B. Indien A, onafhankelijk van wat B al dan niet doet, eigen doelen kan realiseren, is er geen sprake van conflict. Interdependentie, of onderlinge afhankelijkheid, is dus een constituerend gegeven, ook van politiek.

Relatie tussen interdependentie en conflict(regulering)

Hoe groter de **interdependentie** in een samenleving, hoe meer kans op conflicten en hoe sterker de nood aan politiek. Anderzijds geldt dat bij hoge interdependentie

Figuur 1. De kenmerkruimte van conflict en samenwerking (bron: van der Eijk 2001:22)

de kans op oplossingen toeneemt omdat alles aan elkaar gekoppeld is en iedereen wint bij een globale oplossing waarin allerlei eisen gebundeld worden (**package deals**). Dezelfde dubbelzinnigheid gaat ook op voor het aantal groepen en deelbelangen. Veel deelnemers verhoogt de kans op conflicten, maar ook een beperkt aantal deelnemers levert moeilijkheden op omdat steeds dezelfde groepen tegenover elkaar staan (cf. het Belgische bipolaire federalisme). Indien de bevolking gefragmenteerd is in een groot aantal groepen van wisselende samenstelling – die nu eens tegenover elkaar staan en dan weer samen tegenover een andere opponent staan – kan dat een conflictregulerend effect hebben. De huidige tegenstander is straks of vandaag in een ander dossier bondgenoot en omgekeerd. Dat moedigt conflictpartners aan tot het matigen van conflictgedrag. In de Belgische samenleving vinden we dergelijke **cross cutting cleavages** terug, elkaar doorkruisende breuklijnen: levensbeschouwelijke, sociaaleconomische en communautaire breuklijnen doorkruisen elkaar. Politieke tegenstellingen ontstaan immers niet willekeurig of toevallig, ze vertonen een structuur die samenloopt met breuklijnen of fundamentele conflictlijnen (*cleavages*) binnen een bevolking. Op die breuklijnen komen we later nog terug.

Inhoudelijk aspect (horizontale as) en handelingsaspect (verticale as)

We stelden dat conflicten een inhoudelijk aspect (onverenigbare doelen) en een handelingsaspect (actief handelen) hebben. We kunnen, naar Cees **van der Eijk** (2001:21-25), deze twee aspecten in een

horizontale en een verticale as vertalen. De **verticale as** van figuur 1 geeft in de uitersten de omschrijving van het handelingsaspect, van gezamenlijke actie tot strijd. Van de uitersten naar het midden vermindert de intensiteit van het gedrag. In het snijpunt wordt helemaal geen actie ondernomen. De **horizontale as** slaat op het inhoudelijke en loopt van onverenigbaarheid tot symbiose. Ook hier zijn tussenposities mogelijk. Het snijpunt van de twee assen is een situatie waar doelen irrelevant voor elkaar zijn: ze zijn noch strijdig, noch ondersteunend.

Onverenigbaarheid van doelen leidt niet per definitie tot conflict

Wat leren ons de verschillende posities A, B, C en D in deze tweedimensionale ruimte? Onverenigbaarheid van doelen leidt niet per definitie tot conflict. **C** wijst op veel tegenstelling van belangen, maar de neutrale positie op de verticale as geeft aan dat er geen actie ondernomen wordt. Het is zelfs mogelijk dat bij tegenstelde belangen toch gemeenschappelijke actie komt. Bijvoorbeeld, als er sprake is van dwang, ruil, misverstand of strategische overwegingen. Er is wel een latent conflict, inhoud zonder gedrag. Waarom en hoe latente conflicten tot manifeste conflicten evolueren, is vooral een vraag van empirisch onderzoek.

Symbiose van belangen leidt niet automatisch tot samenwerking

De punten **A** en **B** zijn duidelijk en wijzen op conflict en samenwerking. Symbiose van belangen leidt op haar beurt evenmin automatisch tot samenwerking. Dat zien we in punt **D**. Er kan zelfs strijd optreden bij samenvallende belangen, bijvoorbeeld bij misverstanden of 'kleinmenselijkheid'. De veronderstellingen die aan deze uiteenzetting ten grondslag liggen, zijn evenwel verstrekkend. Zo wordt ervan uitgegaan dat individuen of groepen hun eigen belangen kennen en zelfs die van anderen. Bovendien gebeurt het vaak dat tegenstrevers elkaars belangen anders percipiëren dan de belanghebbenden dat doen. Zo kan de een symbiose zien, waar de ander vooral tegenstelling ziet, bijvoorbeeld omdat de verwachtingen over de tegenstrevers de percepties kleuren.

Het ontstaan van en de relaties tussen belangen en doelen enerzijds en gedrag en opinies anderzijds

In elk geval is in deze abstracte, grafische voorstelling vooral naar voren gekomen dat onverenigbare

belangen niet noodzakelijk tot conflicten leiden en dat die actie, gedrag veronderstellen. Verder bleek dat conflict, of het tegenbeeld samenwerking, bij onverenigbare of symbiotische belangen niet het enige gedragsalternatief is. De **politicologie**, waarin de studie van conflicten (conflictsituaties en conflictgedrag) en hun regeling centraal staan, moet precies op theoretische en empirische wijze inzicht verschaffen over het ontstaan van en de relaties tussen belangen en doelen enerzijds en gedrag en opinies anderzijds.

2 Over politicologie

Specifieke kenmerken en problemen van de politieke wetenschappen

In de zoektocht naar een definitie van politiek vonden we veel kandidaten en discussiepunten. De ruwe kern van politiek is wel te omschrijven, maar het begrip precies aflijnen is moeilijk. Dat gebrek aan eensgezindheid is niet enkel het resultaat van de complexiteit van het concept zelf, ze is ook het gevolg van het feit dat daarover binnen de politicologie heel wat debat bestaat. In het tweede deel van dit hoofdstuk concentreren we ons op die relatief jonge wetenschappelijke discipline. Die beter leren kennen is uiteraard het opzet van het hele handboek, maar hier concentreren we ons op enkele specifieke aspecten van de politicologie. Het is daarom nog geen methodologisch hoofdstuk. Wel gaan we in op enkele **bijzonderheden**, zeg maar enkele specifieke moeilijkheden, van de politieke wetenschappen. Sommigen vragen zich zelfs af of dat wetenschap is of kan zijn.

2.1 Is politicologie een wetenschap?

2.1.1 Een heterogene discipline

Een huis met vele kamers

Er zijn veel handboeken politicologie. Ze worden gekenmerkt door verscheidenheid, die vaak groter is dan verschillen tussen inleidende handboeken scheikunde of anatomie. Politicologie is een relatief jonge en **heterogene** discipline, een huis met vele kamers. Stoker en Marsh (2010:11) omschrijven de discipline van de politieke wetenschappen zelfs als

“a celebration of diversity”. Volgens hen is het cruciaal om te erkennen

“just how considerable is the variety of political science at the beginning of the twenty-first century”
(Stoker & Marsh 2010:11).

In een essay over het heden en de toekomst van politieke wetenschappen schrijft John **Trent** dat politieke wetenschappen

“seems to be looking for itself. [...] The basic impression is still one of a discipline in search of its soul and out of touch with the real world of politics”
(Trent 2012:156).

Hij verwijst naar “the problem of **excessive specialization**” als een van de grootste bezorgdheden. Met andere woorden, er zijn veel en veel verschillende invalshoeken, methodes, onderwerpen, theorieën, modellen enz. Soms begrijpen de burens in dat grote huis elkaar niet goed. Het gaat om een uitgewaaierde familie met heel wat verschillende subdisciplines, elk met hun eigenheid.

Ondanks die eigenheid en verscheidenheid is er iets wat veel politicologen bindt: de kans dat ze zich ooit moeten verdedigen tegen de stelling dat je politiek, per definitie zo subjectief en normatief, toch niet wetenschappelijk kan bestuderen?

Ja, want we volgen de methodologie van de wetenschap

Methodologie is een deel van het antwoord. De politieke wetenschapper volgt regels, nl. die van de wetenschap, die het hem en haar mogelijk maakt om politieke gebeurtenissen en instellingen te analyseren, te begrijpen en te verklaren. Het gebruik van die **wetenschappelijke methoden** is cruciaal en neemt al veel debat weg. Politicologen houden een intellectuele afstand van de politiek en verzamelen systematische data over politieke verschijnselen, die ze volgens de regels van de kunst analyseren. Die kunst bestaat dan uit

“systematic, controlled, empirical, and critical investigation of hypothetical propositions about the presumed relations among (various) phenomena [...], a method of testing theories and hypotheses by applying certain rules of analysis to the observation and interpretation of reality under strictly delineated circumstances.” (Manheim, Rich & Willnat 2002:3-4)

Ja, want er is de formele erkenning van politicologie als een wetenschap

We zouden de vraag of politieke wetenschappen wetenschap is, gemakkelijk kunnen afschuiven door te verwijzen naar de **institutionele erkenning** ervan. Ze heeft een eigen onderzoeksobject en methode, een aparte opleiding met een eigen curriculum en een eigen wetenschappelijke gemeenschap, d.w.z. studenten, afgestudeerden, docenten, onderzoekers (Witte 2003:2) die met elkaar communiceren via tijdschriften, studiedagen en eventueel eigen instituties. *Res Publica* geldt als het Nederlandstalige wetenschappelijke tijdschrift van de Vlaamse en Nederlandse politicologen, en de Vereniging voor Politieke Wetenschappen is de beroepsvereniging van Vlaamse politicologen, zoals die ook in andere landen bestaan.² In deze internationale gemeenschap wordt de wetenschappelijke *habitus* aan elkaar doorgegeven, worden studenten gevormd die op hun beurt het studieveld verruimen en verdiepen.

De politicologie is een wetenschappelijk veld met wat **diffuse grenzen**, maar met een eigen jargon, met eigen interessegebieden en binnen de gemeenschap uitgediepte methodes om die te bestuderen, met eigen opleidingsprogramma's en diploma's, met eigen wetenschappelijke prijzen en internationale organisaties (zoals ECPR, European Consortium for Political Research), met eigen leerstoelen, tijdschriften en congressen. We zouden ons kunnen verstoppen achter het antwoord dat politicologie aan universiteiten gedoed wordt, dat het op een door universiteiten uitgereikt diploma terug te vinden is, dat die opleidingen streng op hun – ook wetenschappelijke – kwaliteiten worden beoordeeld enz. De formele erkenning van politicologie als een wetenschap is er in elk geval.

Niet voor iedereen een overtuigend antwoord

Die institutionele erkenning is niet voor iedereen een overtuigend antwoord. Ze hebben met 'wetenschap' soms iets heel specifiek in gedachten. Tenminste, ze hebben een specifieke opvatting van wat wetenschap moet zijn en daar voldoet de politieke wetenschappen volgens hen niet aan.

2.1.2 Welk beeld van wetenschap is het referentiepunt?

Spelregels

In het **dominante beeld** van wat het wetenschappelijke proces is, of hoort te zijn, bestaat het uit verschillende (deel)fasen en is het gericht op objectieve,

veralgemeenbare kennis die verifieerbaar of controleerbaar is. Belangrijk zijn o.a. het formuleren van een theorie, de operationalisering van die theorie in concrete hypothesen³, de selectie van gepaste onderzoeksmethodes om deze hypothesen te toetsen, het verzamelen van de data of de observatie, de analyse van de data (d.w.z. confrontatie van wat gevonden werd met wat verwacht werd) en de interpretatie van de resultaten en feedback naar de theorie, met de bedoeling om algemene, causale, verklarende wetten te formuleren die stellen waarom – onder bepaalde omstandigheden – zich welke verschijnselen zullen voordoen. Het aanleren van de spelregels van deze technieken is een essentieel onderwerp in een wetenschappelijke opleiding.

Ideaalbeeld afkomstig van de natuurwetenschappen: het 'covering law'-model

De humane wetenschappen worden vaak op basis van dit ideaalbeeld, dat vooral afkomstig is van de **natuurwetenschappen**, beoordeeld. Als dat het criterium is, dan lijken humane wetenschappen in het algemeen en politieke wetenschappen in het bijzonder, vaak minder of zelfs helemaal niet wetenschappelijk. Thomas **Hobbes** (1588-1679) was de eerste politieke theoreticus die rigoureuus een wetenschap van politiek op de toen opkomende natuurwetenschappen wou baseren. Politieke verschijnselen worden op dezelfde manier verklaard als natuurlijke verschijnselen, namelijk door ervan uit te gaan dat ze onder een universele en algemene wetmatigheid vallen. Wat moet worden verklaard (het **explanandum**, meestal een specifieke gebeurtenis), wordt logisch gededuceerd (afgeleid) uit een **explanans** (het 'verklarende'), d.w.z. een universele en algemene wetmatigheid. De verklaring komt erop neer dat de onderzoeker deduceert dat een bepaalde gebeurtenis een logisch gevolg is van het optreden van bekende algemene wetmatigheden, of in zwakkere vorm via een aantal waarschijnlijkheidswetten (*nomos* = wet). Vandaar de naam van deze methode, het **deductief-nomologische verklaringsmodel** (DN-model) of *covering law*-model^{4 5} (Halperin & Heath 2012:34-35).

Vinden van noodzakelijke en voldoende voorwaarden

Het gelijkschakelen van de wetenschappelijke methode met de natuurwetenschappelijke methode is verantwoordelijk voor **misvattingen** over of onderwaardering van de sociale wetenschappen. Sommigen streven er zelfs naar om het ideaal van de natuurwetenschappelijke methode te imiteren, wat een aantal

inzichten in de sociale werkelijkheid in de weg kan staan: de relatie die een onderzoeker tussen feiten construeert wanneer hij ze verklaart moet **causaal**⁵ zijn. Er is dus slechts sprake van een 'oorzaak' wanneer er een (o.a. volgtijdelijk) verband en een onveranderlijke opeenvolging (regelmaat) van twee gebeurtenissen onder gelijke omstandigheden bestaat en als een noodzakelijke en voldoende reden kan aangeven waarom x (in die omstandigheden) y veroorzaakt. Wanneer een regelmaat steeds aan deze voorwaarden beantwoordt, is er sprake van een '**wetmatigheid**', vast te stellen via herhaalde en herhaalbare experimenten waarbij telkens omgevingsfactoren gewijzigd kunnen worden om de gevolgen van die wijziging te registeren. Wetten maken het mogelijk uit een oorzaak datgene te deduceren wat men wil verklaren. Dit omdat het *explanandum* via de algemene wet met het *explanans* verbonden is. Wetten zijn **universeel geldig**, ze impliceren dat als x gebeurt, y daaruit moet volgen gegeven bepaalde omgevingsfactoren, waar dan ook in de tijd en ruimte waarin die omgevingsfactoren zich zo voordoen. Het gaat dus om het vinden van de noodzakelijke en voldoende voorwaarden.

2.1.3 Moeilijk aan die criteria te voldoen

Epistemologische en ontologische discussies: de werkelijkheid als sociale constructie?

Aan deze opstelling ligt een opvatting ten grondslag dat er **een werkelijke wereld bestaat**, onafhankelijk van onze kennis over die wereld. Voor anderen is de wereld evenwel **een sociale constructie**, die we niet zomaar via observaties kunnen leren kennen. Volgens empiristen moeten we de echte wereld via observaties leren kennen, volgens interpretatieve benaderingen kunnen we veel verschijnselen niet echt registreren en enkel interpreteren, om zodoende de wereld te leren begrijpen. Er zijn immers structuren aan het werk die gedrag beïnvloeden en die we niet zomaar empirisch kunnen registreren of uit dat gedrag afleiden. Deze **epistemologische**⁶ (welk soort kennis is mogelijk?) en **ontologische**⁷ (wat bestaat er, wat is de aard van onze sociale wereld?) discussies lijken abstract, maar leiden ook binnen de politicologie tot heel concrete (o.a. **methodologische**, hoe kunnen we weten?) debatten.

Empirisch controleerbare algemene wetten?

In de sociale wetenschappen zijn noodzakelijke voorwaarden gemakkelijker te vinden dan voldoende voorwaarden. 'Verklaren' is met deze criteria heel moeilijk,

Verstehen ligt meer in het bereik. Verklaren is immers in regel ook voorspellen.⁸ Menselijk gedrag precies voorspellen, blijkt quasi onmogelijk te zijn. De waarde van een verklarende theorie blijkt uit de toets van de erop gebaseerde voorspelling aan nieuwe gevallen: komt de voorspelling uit, dan klopt de theorie en dus de wijze waarop die sociale verschijnselen verklaart. Dit toetsingsonderzoek is in de politicologie moeilijk in de praktijk te brengen. Dat is het gevolg van de grote rol van de vele en complexe voorwaarden en omstandigheden waaronder situaties zich voordoen, in het bijzonder van de aanvangsvoorwaarden.

In de natuurwetenschappen zijn die **aanvangsvoorwaarden** gemakkelijker te omlijnen. Bijvoorbeeld: tijdens een koude nacht staat een fles water buiten en 's morgens blijkt de fles gebarsten te zijn. We kunnen dit verklaren door de oorzaak vast te stellen: de vrieskou (water zet uit bij bevriezing, de fles was volledig gevuld en gesloten). Het totaal van alle aanvangsvoorwaarden (vriestemperatuur, water, gevuld, gesloten) leidt noodzakelijk tot het gevolg, 'het barsten van de fles', omdat, gegeven de aanvangsvoorwaarden, alle flessen zullen barsten. Deze algemene wet komt tot stand op basis van deductieve logica en is via zintuiglijke waarneming controleerbaar, de situatie is herhaalbaar.⁸ Alle omstandigheden zijn te manipuleren, zodat we de effecten van de wijziging van een aanvangsvoorwaarde (bv. wat gebeurt er indien we de flessen niet sluiten of er andere vloeistof in doen?) kunnen controleren. Indien we dit ideaal naar de sociale wetenschappen overbrengen, ontstaan er moeilijkheden.

Waarschijnlijkheidswetten

Daarom werd het model afgezwakt en gaat het in de sociale wetenschappen niet meer om algemene wetten, maar om **waarschijnlijkheidswetten**, om '**probabilisme**'. Niet meer 'als ... dan', maar 'als ... dan met grote waarschijnlijkheid'. Het punt is evenwel dat de aanvangs- of beginvoorwaarden van de sociale werkelijkheid constant wijzigen, zonder dat deze wijzigingen daarom empirisch registreerbaar zijn of onder controle gebracht kunnen worden. We kunnen bv. geen nieuwe verkiezingen organiseren en slechts één factor (waarvan we de invloed willen onderzoeken, bv. een debat tussen twee kopstukken) veranderen terwijl we alle andere aanvangsvoorwaarden onder controle houden. Daarom kunnen we nooit doen zoals in natuurwetenschappelijk onderzoek, waar de overige omstandigheden in een laboratoriumsituatie constant